

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۳۰، شماره ۱۱۹، پاییز ۱۴۰۱

DOI: 10.30490/AEAD.2023.354457.1332

مقاله پژوهشی

ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح‌های بهبود و افزایش تولید دام و طیور در استان خراسان رضوی

سید/احمد محدث حسینی^۱، سیدمحمد فهیمی فرد^۲، احمد صادقی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱

چکیده

از آنجا که سرمایه یکی از محدودکننده‌ترین نهاده‌های رشد و توسعه بخش کشاورزی ایران است، در مطالعه حاضر، به ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات دام و طیور در خراسان رضوی پرداخته شد. به منظور شناسایی معیارهای ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی، از روش دلفی و برای بررسی میزان تأثیر عوامل مؤثر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح‌های یادشده، از مدل‌یابی معادلات ساختاری استفاده شد. نتایج نشان داد که میانگین معیارهای اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات دام و طیور تقریباً از سطح متوسط برخوردار

۱- نویسنده مسئول و دانشیار اقتصاد کشاورزی، بخش تحقیقات اقتصادی، اجتماعی و ترویجی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی، خراسان رضوی، مشهد، ایران. (a.mohaddes@areeo.ac.ir)

۲- استادیار اقتصاد کشاورزی، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، تهران، ایران.

۳- استادیار اقتصاد کشاورزی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

بوده و به ترتیب، معادل ۴۸/۹ و ۴۷/۳ درصد است. در میان معیارهای اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی، به ترتیب، «بهبود کیفیت شیر»، «افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید شیر» و «افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت قرمز» و در میان معیارهای اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور، به ترتیب، «بهبود کیفیت تخم مرغ»، «افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید تخم مرغ» و «افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت مرغ» کمترین اثربخشی را داشته و همچنین، تسهیلات اعطایی به بهره‌برداران طرح‌های یادشده طی دوره مورد بررسی در خراسان رضوی به دلایل مختلف همچون شرایط نامناسب اقتصادی حاکم بر دوره مورد بررسی، تغییر در قوانین و مقررات، سرمازدگی، خشکسالی و در نهایت، عدم مساعدت نظام بانکی، از اثربخشی مناسب برخوردار نبوده است. از این رو، ایجاد تناسب بین بازدهی و نرخ سود بازپرداخت، مساعدت بانک‌ها با بهره‌برداران خسارت‌دیده و به‌ویژه توسعه بیمه محصولات کشاورزی از جمله پیشنهادهای پژوهش حاضر به مسئولان این بخش بود.

کلیدواژه‌ها: تسهیلات اعطایی، بخش کشاورزی، روش دلفی، معادلات ساختاری، اثربخشی.

طبقه‌بندی JEL: Q18, Q10, H81

مقدمه

به باور بسیاری از اقتصاددانان، وجود یک بخش کشاورزی پیشرو و نیرومند از ضروریات فرآیند توسعه اقتصادی در بسیاری از کشورهاست و تا هنگامی که موانع توسعه این بخش بر طرف نشود، سایر بخش‌ها نیز به شکوفایی، رشد و توسعه دست نخواهند یافت (Darvishi, 1994). پیشرفت بخش کشاورزی از چند جنبه به‌ویژه تأمین مواد غذایی و مواد اولیه برای صنایع، کمک به تهیه ارز و سرمایه برای سایر بخش‌های اقتصادی، ایجاد بازار مصرف و تأمین نیروی انسانی دارای اهمیت است. با این حال، همانند سایر بخش‌های اقتصادی، یکی از موانع عمده رشد و توسعه اقتصادی فعالیت‌های این بخش، به‌ویژه در ایران، کمبود سرمایه است. از این رو، امروزه، یکی از اهداف اصلی سیاست اقتصادی دولت‌ها سوق دادن منابع و اعتبارات بانکی به سمت فعالیت‌های تولیدی و سرمایه‌ای است. تأثیر بازار سرمایه در حرکت جریان نقدینگی و منجر شدن به رشد و توسعه اقتصادی مسئله‌ای مهم است که اخیراً با نگاه به رشد مساعد بازار سرمایه در ایران، مورد توجه قرار گرفته است (Farmanara et al., 2019). بررسی

نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌ها به تولید ناخالص داخلی در سال‌های ۱۳۹۷-۱۳۹۰ نشان می‌دهد که با وجود رشد منفی اقتصادی در برخی از سال‌ها، این نسبت بالای نوزده تا ۴۱ درصد بوده است (CBI, 2020). با این همه، افزایش رقم تسهیلات بانکی کمک زیادی به افزایش یافتن یا مثبت شدن رشد سرمایه‌گذاری‌ها و رشد اقتصادی نکرده است و بیشتر در بخش سرمایه در گردش و نیز تأمین نیازهای روزمره استفاده شده و کمتر برای افزایش رشد اقتصاد، سرمایه‌گذاری، بهره‌وری و کارآیی و همچنین، ایجاد و توسعه و رشد تقاضا هزینه شده است. از این رو، در عمل، متأثر از تورم و نرخ سود بانکی، هر ساله، رقم وام‌ها افزایش یافته، قراردادهای تمدید شده و بدهی‌ها استمهال شده است، اما اثرگذاری کمی در ایجاد سرمایه‌گذاری‌ها و اشتغال داشته است (Fatthi Aghababa et al., 2020). در اکثر کشورها از جمله ایران، دولت به منظور حمایت از بخش کشاورزی، ابزارهایی را تهیه کرده، که اعطای تسهیلات ارزان‌قیمت از آن جمله است.

در این راستا، سازمان جهاد کشاورزی استان خراسان رضوی از طریق بانک کشاورزی استان به چند طرح توسعه‌ای در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی تسهیلات اعطا کرده است که از آن میان، می‌توان طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی و طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور را یادآور شد. البته، افزایش بهره‌وری و تولید محصولات کشاورزی نیز یکی از مهم‌ترین اهداف این گونه طرح‌ها بوده است. در این راستا، طی سال‌های ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۹، در مجموع، ۱۷۹۶۴۸۳۸ میلیون ریال تسهیلات به بخش کشاورزی استان خراسان رضوی پرداخت شده است. در این میان، ۱۴/۷۲ درصد به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی و ۱/۱۷ درصد به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور اختصاص یافته است. با این همه، همواره، یکی از سؤالات کلیدی مسئولان بخش کشاورزی این استان «میزان اثربخشی» تسهیلات یادشده بوده، که مطالعه حاضر در تلاش است تا به صورت علمی بدان پاسخ دهد. همچنین، لازم به توضیح است که در استان خراسان رضوی، بخش کشاورزی به عنوان یکی از عمده‌ترین بخش‌های اقتصادی مطرح است. بخش کشاورزی، با برخورداری از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های وسیع، در سال زراعی

۹۷-۱۳۹۶، با بیش از ۸۷۵ هزار هکتار سطح زیر کشت انواع محصولات زراعی و باغی و بیش از چهارده میلیون واحد دامی، با تولید بیش از هفت میلیون تن انواع محصولات زراعی، باغی و دامی، جایگاهی تعیین کننده در اقتصاد ملی و استانی داشته و نقشی مهم در تأمین نیازهای حیاتی جامعه، امنیت غذایی، تأمین مواد اولیه مورد نیاز صنایع و ایجاد اشتغال ایفا کرده است، به گونه‌ای که حدود نوزده درصد اشتغال استان بدین بخش اختصاص یافته است و پس از بخش‌های خدمات و صنعت، بیشترین نقش را در اشتغال استان داشته و منبع اشتغال و درآمد بیش از نیمی از جمعیت روستایی استان است. بخش کشاورزی، در اغلب محصولات مهم مانند گندم، جو و چغندر قند، از رتبه بالا در کشور برخوردار است. سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی استان از کل کشور ۷/۵ درصد و سهم ارزش افزوده این بخش از تولید ناخالص داخلی استان ۱۳/۴ درصد است که در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی، بالاترین سهم را دارد (KOAJ, 2019).

داس و جویس (Das and Joice, 2009) به بررسی نقش اعتبارات مستقیم و غیرمستقیم کشاورزی در تولید کشاورزی هند طی سال‌های ۲۰۰۶-۲۰۰۱ پرداختند و نشان دادند که میزان اعتبار مستقیم کشاورزی تأثیر مثبت و قابل ملاحظه در تولیدات کشاورزی داشته و تأثیر تعداد حساب‌های اعتباری غیرمستقیم کشاورزی بر تولیدات کشاورزی نیز البته با وقفه یک‌ساله، قابل ملاحظه و مثبت بوده است. احمد (Ahmad, 2011)، در بررسی اثر اعتبارات بر تولید بخش کشاورزی پاکستان طی دوره ۲۰۰۸-۱۹۷۴، نشان داد که اعتبارات نقش قابل توجهی در رشد بخش کشاورزی این کشور داشته و همواره، برای کشاورزان به منظور خرید عوامل تولید مفید بوده است. مائورین و همکاران (Maureen et al., 2012)، با بررسی تأثیر دسترسی به اعتبارات بانکی بر عملکرد اقتصادی بخش‌های مهم اقتصادی کنیا از جمله بخش کشاورزی طی دوره ۲۰۱۰-۲۰۰۰، نشان دادند که اعتبارات تأثیری مثبت و قابل توجه بر تولید ناخالص داخلی بخش‌های اقتصادی این کشور دارد. کریمی و زاهدی (Karimi and Zahedi Keyvan, 2011) به بررسی تخصیص بهینه تسهیلات بانکی به متقاضیان بخش‌های مختلف کشاورزی

پرداختند و دریافتند که الگوی بهینه تخصیص تسهیلات به صورت ۱۳/۲۴ درصد زراعت، ۵/۰۱ درصد باغبانی، ۱۱/۶۲ درصد دامداری، ۵/۰۱ درصد طیور، ۶/۶۲ درصد شیلات، ۵/۰۱ درصد منابع طبیعی، ۵/۰۱ درصد ماشین‌آلات کشاورزی، ۱۸/۲۴ درصد خدمات کشاورزی، ۲۳/۲۵ درصد صنایع کشاورزی و ۷/۰۱ درصد بخش‌های غیر کشاورزی است؛ و از این رو، الگوی فعلی تخصیص اعتبارات و تسهیلات بانک کشاورزی بهینه نبوده و نیازمند بازنگری و تعدیل است. نظری و همکاران (Nazari et al., 2010)، در شهرستان شهریار، عوامل متمایزکننده واحدهای گاو‌داری شیری هلشتاین «موفق» از واحدهای «کمتر موفق» را بررسی کردند و به بررسی نقش و سهم هر کدام از عوامل مدیریتی، کارآیی و مقیاس در این خصوص پرداخته، بدین نتیجه رسیدند که در میان متغیرهای مرتبط با مدیریت، علاوه بر تجربه و داشتن تحصیلات مرتبط با دامپروری مدیر و استفاده از فناوری نوین، تسهیلات بانکی نیز از مهم‌ترین عوامل متمایزکننده واحدهای «موفق» از واحدهای «کمتر موفق» است. شاهنوشی و شعبان‌زاده (Shahnoushi and Shabanzadeh, 2012) به بررسی نقش اعتبارات بنگاه‌های زودبازده در رشد بهره‌وری کسب و کارهای کوچک و متوسط بخش کشاورزی در صنعت زنبورداری و دامپروری طی دوره ۸۸-۱۳۸۶ در شهرستان بابل پرداختند؛ نتایج نشان داد اگرچه پرداخت اعتبارات در این دو صنعت تاثیر معنی‌دار بر کارآیی مدیریتی و بهبود فناوری نداشته، اما سبب رشد کارآیی مقیاس، رشد کارآیی فنی و در نتیجه، رشد بهره‌وری کل عوامل تولید در بنگاه‌های دریافت‌کننده این اعتبارات شده است. حسینی و بخشایش (Hosseini and Bakhshayesh, 2014)، با برآورد و محاسبه هزینه مبادله دریافت تسهیلات، دریافتند که کنترل هزینه‌های مبادلاتی در جریان دریافت تسهیلات از صندوق‌های توسعه سرمایه‌گذاری و کاهش این هزینه‌ها در صندوق‌های بزرگ‌تر و دارای جریان مالی گسترده‌تر است؛ نتایج الگوهای اقتصادسنجی نیز بیانگر اهمیت شرایط وام نظیر سود، حجم وام درخواستی و سپرده وام‌گیرنده و همچنین، ویژگی‌های وام‌گیرنده شامل سطح تجربه و سواد، آموزش، سابقه تخلف و مدت‌زمان صرف‌شده در کاهش هزینه مبادله دریافت تسهیلات است. زمانیان و اوحدی (Zamanian and Ohadi, 2016) به شناسایی عوامل تأثیرگذار بر تخصیص

اعتبارات به فعالیت‌های کشاورزی پسته‌کاران شهرستان سیرجان پرداختند. نتایج نشان داد که متغیرهای سن، سطح تحصیلات، تجربه، درآمد سالانه فعالیت غیرکشاورزی و میزان اعتبار دریافتی با تخصیص اعتبارات به فعالیت‌های کشاورزی رابطه مستقیم و معنی‌دار دارند، در حالی که متغیر اندازه خانوار رابطه معکوس با تخصیص اعتبارات به فعالیت‌های کشاورزی دارد.

روش تحقیق

جامعه آماری و روش گردآوری داده‌ها

جامعه آماری تحقیق حاضر شامل خبرگان، بهره‌برداران و کارشناسان ناظر طرح‌ها بوده و نمونه‌گیری بر اساس روش تصادفی طبقه‌ای و سهم هر طرح از کل تسهیلات انجام شده است، به گونه‌ای که بر اساس رابطه مورگان، تعداد حجم نمونه در بین بهره‌برداران و کارشناسان ناظر آنها در هر کدام از طرح‌های «بهبود و افزایش تولیدات دامی» و «بهبود و افزایش تولیدات طیور» به شرح رابطه زیر تعیین شد:

$$n = \frac{N.t^2.p(1-p)}{N.d^2 + t^2.p(1-p)} \quad (1)$$

که در آن، n = حجم نمونه، N = تعداد کل جامعه آماری، t^2 = مقدار t استیودنت، موقعی که سطح معنی‌داری از $0/05$ کمتر باشد، d^2 = تقریب در برآورد پارامتر جامعه (برابر با $0/05$)، P = احتمال وجود صفت و $(1-P)$ = احتمال عدم وجود صفت است. علاوه بر این، در مطالعه حاضر، نمونه‌گیری بر اساس روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و سهم هر طرح از کل تسهیلات انجام شده است. جدول ۱ وضعیت تسهیلات اعطایی به طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات دام و طیور در استان خراسان رضوی طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۴ را نشان می‌دهد.

جدول ۱- وضعیت اعطای تسهیلات سرمایه‌ای به بخش کشاورزی خراسان رضوی طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۴

عنوان	کل	ماد	طیور
تعداد (فقره)	۲۳۰۷۳	۴۰۶۱	۱۱۷
مجموع ارزش (میلیون ریال)	۱۷۹۶۴۸۳۸	۲۶۴۴۲۴۴	۲۰۹۳۸۸
سهم تعداد (درصد)	۱۰۰	۱۷/۶۰	۰/۵۱
سهم ارزشی (درصد)	۱۰۰	۱۴/۷۲	۱/۱۷
میانگین	۷۷۹	۶۵۱	۱۷۹۰

مأخذ: سازمان جهاد کشاورزی استان خراسان رضوی (KOAJ, 2021)

با توجه به جدول ۱، تعداد نمونه لازم برای توزیع پرسشنامه بین بهره‌برداران و کارشناسان ناظر تسهیلات مربوط به طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات دام و طیور، بر اساس رابطه مورگان، به ترتیب، ۳۹ و شانزده نمونه محاسبه شد.

تعداد نمونه لازم برای پرسشنامه‌های مربوط به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی:

$$n = \frac{23073 \times 1.96^2 \times 0.176(1 - 0.176)}{23073 \times 0.15^2 + 1.96^2 \times 0.176(1 - 0.176)} \cong 39$$

تعداد نمونه لازم برای پرسشنامه‌های مربوط به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور:

$$n = \frac{23073 \times 1.96^2 \times 0.005(1 - 0.005)}{23073 \times 0.15^2 + 1.96^2 \times 0.005(1 - 0.005)} \cong 16$$

همچنین، اطلاعات لازم به منظور شناسایی معیارهای ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی در خراسان رضوی از طریق روش دلفی با برگزاری جلسات متعدد با خبرگان سازمان جهاد کشاورزی استان در حوزه‌های تولیدات دامی و تولیدات طیور و اطلاعات لازم برای ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی استان خراسان

رضوی، از طریق توزیع پرسشنامه میان بهره‌برداران بخش کشاورزی که از تسهیلات طرح‌های مورد بررسی استفاده کرده بودند و کارشناسان ناظر آنها گردآوری شد.

تکنیک دلفی

هدف از به‌کارگیری روش دلفی دسترسی به مطمئن‌ترین توافق گروهی خبرگان در مورد موضوعی خاص است که با استفاده از نظرخواهی از خبرگان، به دفعات، با توجه به بازخورد حاصل از آنها صورت می‌پذیرد. همچنین، کاربرد این روش به منظور اجماع بر سر مسائلی است که در آنها، اهداف و پارامترها به‌صراحت مشخص نیستند و از این‌رو، منجر به نتایجی ارزنده می‌شود. مراحل اجرایی دلفی ترکیبی از اجرای روش و تحلیل اطلاعات است. معمولاً خبرگان نظرات خود را در قالب کم، متوسط و زیاد ارائه می‌دهند؛ سپس، میانگین نظر خبرگان (اعداد ارائه‌شده) و میزان اختلاف نظر هر فرد خبره از میانگین جمع محاسبه می‌شود. آنگاه این اطلاعات برای اخذ نظرات جدید به خبرگان ارسال می‌شود. در مرحله بعد، هر فرد خبره بر اساس اطلاعات حاصل از مرحله قبل، نظری جدید را ارائه می‌دهد یا نظر قبلی خود را اصلاح می‌کند. این فرآیند تا زمانی ادامه می‌یابد که میانگین اعداد به اندازه کافی باثبات شود (Loo, 2002).

مدل‌یابی معادلات ساختاری (SEM)

تجزیه و تحلیل ساختارهای کوواریانس یا همان «مدل‌یابی معادلات ساختاری» از روش‌های نوین بررسی روابط علی یا علت و معلولی بوده و به معنی تجزیه و تحلیل متغیرهایی است که در ساختار مبتنی بر نظریه، تأثیرات هم‌زمان آنها را نشان می‌دهد. در تجزیه و تحلیل ساختارهای کوواریانس، «نمودار مسیر» دارای جایگاه تسهیل‌کننده است. این کار باعث می‌شود که ساختار مسائل به‌صورت مفهومی قابل درک شود. همچنین، مدل‌یابی معادلات ساختاری (SEM) امکان بررسی روابط متغیرهای مستقل و وابسته را نیز فراهم می‌آورد. فرض کنید که

1. Structural Equation Modeling (SEM)

متغیر مستقل و η متغیر وابسته بوده و هر کدام دارای متغیرهای مشاهده شده خاص خود باشند، در این صورت، ارتباط آنها به صورت زیر نشان داده می شود:

$$\begin{aligned} X: x &= \Lambda_x \xi + \delta \\ Y: y &= \Lambda_y \eta + \varepsilon \end{aligned} \quad (2)$$

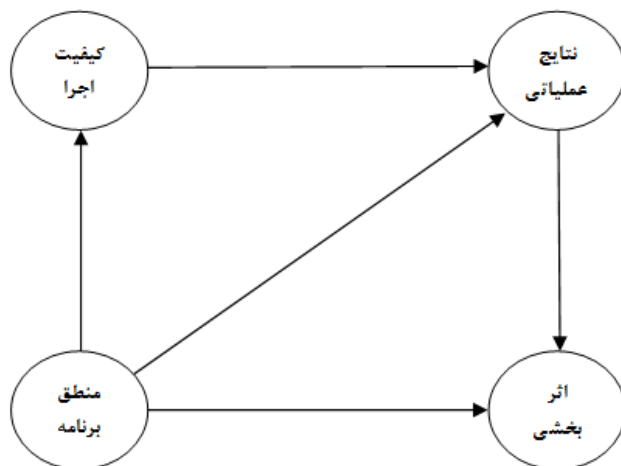
در این صورت، معادله ساختاری برای ارتباط بین متغیرها به صورت زیر خواهد بود:

$$\xi, \eta: B\eta = \Gamma\xi + \zeta \quad (3)$$

در معادلات بالا، متغیرهای مکنون ξ و η زمینه ساز متغیرهای X و Y بوده و وزنهای عاملی Λ_x و Λ_y نشان می دهند که متغیرهای مکنون تا چه اندازه زمینه ساز X و Y هستند. رابطه دوم ارتباط بین متغیرهای مستقل و وابسته را توصیف می کند. در نهایت، معادله ساختاری ارتباط متغیرهای وابسته و مستقل به شکل رابطه زیر نوشته می شود:

$$\eta = \Gamma\xi + \zeta \quad (4)$$

که در آن، Γ ماتریس ضریب یا وزن اثر متغیرهای مستقل بر وابسته و ζ ماتریس عناصر اخلاص در معادله است. با حل این معادلات، مقادیر پارامترهای مدل به دست می آید (Rezazadeh and Davari, 2014). همچنین، اثربخشی تابعی از نتایج عملیاتی و منطبق برنامه است. نتایج عملیاتی نیز تابعی از منطبق برنامه کیفیت اجرای پروژه بوده و کیفیت اجرا نیز متأثر از منطبق پروژه است. شکل ۱ ارتباط مفهومی این متغیرها را نشان می دهد.

شکل ۱- مدل مفهومی عوامل مؤثر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی

نتایج و بحث

توصیف آماری نمونه مورد بررسی

توصیف آماری نمونه مورد بررسی از بهره‌برداران بخش کشاورزی استان خراسان رضوی که از تسهیلات مربوط به طرح‌های مورد بررسی استفاده کرده بودند، در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲- توصیف آماری نمونه مورد بررسی از بهره‌برداران طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات دام و طیور

مشخصات نمونه	میانگین افزایش تولیدات دامی	میانگین افزایش طیور
سن (سال)	۴۹/۶۱	۵۲/۶
تحصیلات (سال)	۱۳/۶۷	۱۳
تعداد دام (رأس) و ظرفیت (قطعه)	۳۷۵/۲۹	۵۸۷۲۰
مبلغ (میلیون تومان)	۶۰۶/۸۱	۹۸۰
مدت بازپرداخت (ماه)	۵۵/۴۴	۵۹/۴۰
نرخ سود (درصد)	۱۱/۹۴	۱۱/۴۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

یافته‌های جدول ۲ نشان می‌دهد که در نمونه مورد بررسی از بهره‌برداران طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی در استان خراسان رضوی، میانگین سنی پاسخ‌گویان ۴۹/۶۱ سال بوده و تعداد سال‌های تحصیل آنها ۱۳/۶۷ سال (تقریباً فوق دیپلم) است؛ علاوه بر این، تعداد دام آنها به‌طور متوسط ۳۷۵/۲۹ رأس بوده و متوسط تسهیلات دریافتی آنها ۶۰۶/۸۱ میلیون تومان با میانگین بازپرداخت ۵۴/۴۴ ماهه و متوسط نرخ سود ۱۱/۹۴ درصد است. همچنین، در نمونه مورد بررسی از بهره‌برداران طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور در استان خراسان رضوی، میانگین سنی پاسخ‌گویان ۵۲/۶۰ سال بوده و تعداد سال‌های تحصیل آنها سیزده سال (بین دیپلم و فوق دیپلم) است؛ علاوه بر این، ظرفیت واحد آنها به‌طور متوسط ۵۸۷۲۰ قطعه بوده و متوسط تسهیلات دریافتی آنها ۹۸۰ میلیون تومان با میانگین بازپرداخت ۵۹/۴۰ ماهه و متوسط نرخ سود ۱۱/۴۰ درصد است.

شناسایی معیارهای مؤثر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی با روش دلفی

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، برای شناسایی معیارهای مؤثر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی خراسان رضوی، از روش دلفی استفاده شد. جداول ۳ و ۴، به‌ترتیب، معیارهای استخراجی مؤثر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی استان خراسان رضوی در طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات دام و طیور را نشان می‌دهند.

جدول ۳- معیارهای مؤثر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی

نتایج عملیاتی	کیفیت اجرا
۱- موفقیت اعطای تسهیلات طرح	۱- تناسب مبلغ تسهیلات با مبلغ مورد نیاز
۲- میزان مناسب بودن اجرای طرح	۲- تناسب نرخ سود بازپرداخت تسهیلات با بازده مورد انتظار
۳- انطباق مشخصات طرح اجراشده با نقشه‌های اجرایی	۳- تناسب مبلغ اقساط با توانایی بهره‌بردار
	۴- تناسب مدت‌زمان بازپرداخت با توانایی بهره‌بردار
	۵- تناسب نوع و مبلغ ضمانت‌های بانکی با توانایی بهره‌بردار
	۶- تناسب فاصله زمانی درخواست تا اعطای تسهیلات
	۷- نقش تسهیلات در بهبود بازار فروش
	۸- تناسب دوران تنفس
	۹- درصد تأمین مبلغ مورد نیاز از محل تسهیلات
اثربخشی	منطق برنامه
۱- افزایش تولید گوشت قرمز	۱- ضرورت اعطای تسهیلات برای انجام طرح
۲- بهبود عملکرد تولید گوشت قرمز	۲- وجود زیرساخت‌ها و امکانات لازم برای اثربخشی طرح
۳- کاهش هزینه‌های تولید گوشت قرمز	۳- میزان موفقیت طرح در بلندمدت
۴- افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده گوشت قرمز	۴- میزان انطباق تسهیلات طرح با اسناد بالادستی توسعه بخش
۵- افزایش تولید شیر	
۶- بهبود عملکرد تولید شیر	
۷- کاهش هزینه‌های تولید شیر	
۸- بهبود کیفیت شیر	
۹- افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید شیر	
۱۰- اشتغال پایدار (اشتغال دائم)	

مأخذ: یافته‌های پژوهش

ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی به.....

جدول ۴- معیارهای مؤثر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور

نتایج عملیاتی	کیفیت اجرا
۱- موفقیت اعطای تسهیلات طرح	۱- تناسب مبلغ تسهیلات با مبلغ مورد نیاز
۲- میزان مناسب بودن اجرای طرح	۲- تناسب نرخ سود بازپرداخت تسهیلات با نرخ بازده مورد انتظار
۳- انطباق مشخصات طرح اجرا شده با نقشه‌های اجرایی	۳- تناسب مبلغ اقساط با توانایی بهره‌بردار
	۴- تناسب مدت زمان بازپرداخت با توانایی بهره‌بردار
	۵- تناسب نوع و مبلغ ضمانت‌های بانکی با توانایی بهره‌بردار
	۶- تناسب فاصله زمانی درخواست تا اعطای تسهیلات
	۷- نقش تسهیلات در بهبود بازار فروش
	۸- تناسب دوران تنفس
	۹- درصد تأمین مبلغ مورد نیاز از محل تسهیلات
اثربخشی	منطق برنامه
۱- افزایش تولید گوشت مرغ	۱- ضرورت اعطای تسهیلات جهت انجام طرح
۲- بهبود عملکرد تولید گوشت مرغ	۲- وجود زیرساخت‌ها و امکانات لازم برای اثربخشی طرح
۳- کاهش هزینه‌های تولید گوشت مرغ	۳- میزان موفقیت طرح در بلندمدت
۴- افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت مرغ	۴- میزان انطباق تسهیلات طرح با اسناد بالادستی توسعه بخش
۵- افزایش تولید تخم مرغ	
۶- بهبود عملکرد تخم مرغ	
۷- کاهش هزینه‌های تولید تخم مرغ	
۸- بهبود کیفیت تخم مرغ	
۹- افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید تخم مرغ	
۱۰- اشتغال پایدار(اشتغال دائم)	

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بررسی اثربخشی تسهیلات اعطایی با مدل یابی معادلات ساختاری

جدول ۵ شاخص‌های اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی و بررسی وضعیت فعلی آن را در استان خراسان رضوی نشان می‌دهد. یافته‌ها نشان می‌دهد که

تسهیلات اعطایی بدین طرح از منطق بالا (۷۲/۲ درصد) برخوردار بوده و در میان شاخص‌های منطق برنامه نیز میزان انطباق تسهیلات طرح با اسناد بالادستی توسعه بخش از بیشترین منطق (۷۶/۰ درصد) برخوردار است. علاوه بر این، تسهیلات اعطایی طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی از کیفیت اجرای کمتر از متوسط (۳۷/۰ درصد) برخوردار بوده و در میان شاخص‌های کیفیت اجرا، تناسب نوع و مبلغ ضمانت بانکی با توانایی بهره‌بردار و تناسب نرخ سود بازپرداخت با نرخ بازده انتظاری، به ترتیب، از کمترین کیفیت اجرا برخوردار بوده و نارضایتی بهره‌برداران را به همراه داشته است. از طرف دیگر، تسهیلات اعطایی طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی از نتایج عملیاتی در حد متوسط (۵۴/۳ درصد) برخوردار بوده و در میان شاخص‌های نتایج عملیاتی، شاخص‌های موفقیت اعطای تسهیلات طرح و میزان انطباق مشخصات طرح با نقشه‌های اجرایی، به ترتیب، از کمترین نتایج عملیاتی برخوردار بوده است.

ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی به.....

جدول ۵- بررسی ابعاد اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی

ردیف	شاخص‌های منطبق برنامه اعطای تسهیلات	امتیاز	رتبه	
۱	ضرورت اعطای تسهیلات برای انجام طرح	۰/۷۴۱	۲	
۲	وجود زیرساخت‌ها و امکانات لازم برای اثربخشی طرح	۰/۷۰۴	۳	
۳	میزان موفقیت طرح در بلندمدت	۰/۶۸۱	۴	
۴	میزان انطباق تسهیلات طرح با اسناد بالادستی توسعه بخش میانگین	۰/۷۶۰ ۰/۷۲۲	۱	
شاخص‌های کیفیت اجرای اعطای تسهیلات				
۱	تناسب مبلغ تسهیلات با مبلغ مورد نیاز	۰/۵۱۴	۱	
۲	تناسب نرخ سود بازپرداخت تسهیلات با نرخ بازده مورد انتظار	۰/۲۷۸	۸	
۳	تناسب مبلغ اقساط با توانایی بهره بردار	۰/۳۲۸	۷	
۴	تناسب مدت زمان بازپرداخت با توانایی بهره بردار	۰/۳۶۳	۴	
۵	تناسب نوع و مبلغ ضمانت‌های بانکی با توانایی بهره بردار	۰/۲۶۶	۹	
۶	تناسب فاصله زمانی درخواست تا اعطای تسهیلات	۰/۳۴۸	۶	
۷	نقش تسهیلات در بهبود بازار فروش	۰/۳۵۲	۵	
۸	تناسب دوران تنفس	۰/۳۷۰	۳	
۹	درصد تأمین مبلغ مورد نیاز از محل تسهیلات میانگین	۰/۵۱۱	۲	
شاخص‌های نتایج عملیاتی اعطای تسهیلات				
۱	موفقیت اعطای تسهیلات طرح	۰/۴۰۱	۴	
۲	میزان مناسب بودن اجرای طرح	۰/۶۵۴	۱	
۳	میزان انطباق مشخصات طرح با نقشه‌های اجرایی میانگین	۰/۵۷۴ ۰/۵۴۳	۲	
شاخص‌های اثربخشی اعطای تسهیلات				
۱	افزایش تولید گوشت قرمز	اثر بالقوه (کارشناس)	اثر بالفعل (بهره‌بردار)	اثربخشی
۲	بهبود عملکرد تولید گوشت قرمز	۰/۳۵۰	۰/۲۲۴	۰/۶۴۰
۳	کاهش هزینه‌های تولید گوشت قرمز	۰/۲۸۰	۰/۱۶۷	۰/۵۹۶
۴	افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت قرمز	۰/۲۶۰	۰/۱۲۸	۰/۴۹۲
۵	افزایش تولید شیر	۰/۱۹۰	۰/۶۴	۰/۳۳۷
۶	بهبود عملکرد تولید شیر	۰/۳۳۳	۰/۱۹۹	۰/۵۹۸
۷	کاهش هزینه‌های تولید شیر	۰/۲۶۶	۰/۱۴۶	۰/۵۴۹
۸	بهبود کیفیت شیر	۰/۲۴۷	۰/۱۰۹	۰/۴۴۱
۹	افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید شیر	۰/۱۸۱	۰/۰۴۹	۰/۲۷۱
۱۰	اشتغال پایدار میانگین	۰/۱۷۰	۰/۰۴۷	۰/۲۷۶
		۰/۴۱۰	۰/۲۸۱	۰/۶۸۵
		۰/۲۶۹	۰/۱۴۱	۰/۴۸۹

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بی‌تردید، وضعیت نتایج عملیاتی اعطای تسهیلات طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی از کیفیت پایین اجرای تسهیلات اعطایی تأثیر پذیرفته است. در نهایت، اثربخشی تسهیلات اعطایی بدین طرح معادل ۴۸/۹ درصد بوده و در میان شاخص‌های اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح یادشده، به ترتیب، شاخص‌های بهبود کیفیت شیر (۲۷/۱ درصد)، افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید شیر (۲۷/۶ درصد) و افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت قرمز (۳۳/۷ درصد) کمترین اثربخشی را دارند. شکل ۲ نیز خروجی نرم‌افزار لیزرل برای اندازه‌گیری اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی را نشان می‌دهد.

شکل ۲- معادلات ساختاری ابعاد اثربخشی تسهیلات اعطایی طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی

همچنین، یافته‌ها نشان داد که مقدار (کای دو/ درجه آزادی) برآورد مدل کمتر از ۳، شاخص خوبی تناسب یا برازش (GFI) و تعدیل شده آن (AGFI) بیش از نود درصد و شاخص

RMSE نیز کمتر از ۰/۰۵ است. بنابراین، با توجه به مقادیر شاخص تناسب به دست آمده، مشخص شد که تمامی اعداد و پارامترهای مدل معنی دار هستند. بر اساس معادلات ساختاری برآورد شده، ارتباط میان ابعاد اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی در جدول ۶ خلاصه شده است.

جدول ۶- ضرایب معادلات ساختاری اثربخشی تسهیلات اعطایی طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی

اثر	مسیر	ضریب	نتیجه
مستقیم	از منطق برنامه به کیفیت اجرا	۰/۷۲۵	تأثیر مستقیم قوی
	از منطق برنامه به نتایج عملیاتی	۰/۷۴۴	تأثیر مستقیم قوی
	از منطق برنامه به اثربخشی	۰/۷۵۳	تأثیر مستقیم قوی
	از کیفیت اجرا به نتایج عملیاتی	۰/۷۴۸	تأثیر مستقیم قوی
	از نتایج عملیاتی به اثربخشی	۰/۷۷۰	تأثیر مستقیم قوی
غیرمستقیم	از منطق برنامه به نتایج عملیاتی با تعدیل گری کیفیت اجرا	۰/۷۴۹	تأثیر غیر مستقیم قوی
	از کیفیت اجرا به اثربخشی با تعدیل گری نتایج عملیاتی	۰/۷۵۸	تأثیر غیر مستقیم قوی
	از منطق برنامه به اثربخشی با تعدیل گری نتایج عملیاتی	۰/۷۵۶	تأثیر غیر مستقیم قوی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

یافته‌های جدول ۶ نشان می‌دهد که با بهبود کیفیت اجرای تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی، شدت تأثیر منطق برنامه بر نتایج عملیاتی تسهیلات اعطایی بدین طرح از ۰/۷۴۴ به ۰/۷۴۹ واحد افزایش می‌یابد؛ همچنین، با بهبود نتایج عملیاتی تسهیلات اعطایی، شدت تأثیر کیفیت اجرا بر اثربخشی تسهیلات اعطایی افزایش می‌یابد. علاوه بر این، با بهبود نتایج عملیاتی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی، شدت تأثیر منطق برنامه بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح یاد شده از ۰/۷۵۳ به ۰/۷۵۶ افزایش می‌یابد. در نهایت، از میان ابعاد مستقیم و غیرمستقیم پیش گفته، نتایج عملیاتی (۰/۷۷۰) و کیفیت اجرا با

تعدیل‌گری نتایج عملیاتی (۰/۷۵۸) از بیشترین تأثیر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی برخوردارند.

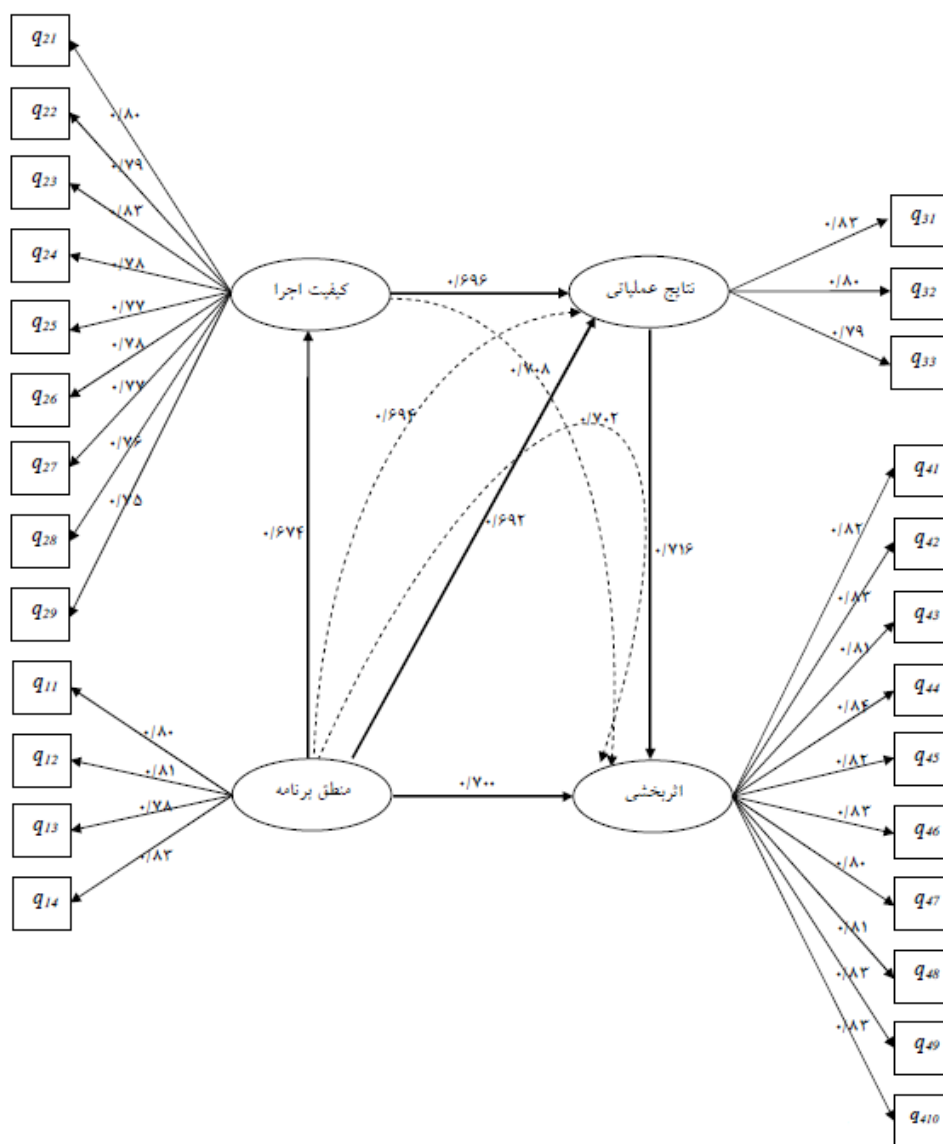
جدول ۷ شاخص‌های اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور و بررسی وضعیت فعلی آن را در استان خراسان رضوی نشان می‌دهد. بر اساس نتایج به‌دست آمده، تسهیلات اعطایی بدین طرح از منطبق بالا (۷۰/۱ درصد) برخوردار بوده و در میان شاخص‌های منطبق برنامه نیز میزان انطباق تسهیلات طرح با اسناد بالادستی توسعه بخش از بیشترین منطبق (۷۳/۹ درصد) برخوردار است. علاوه بر این، تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور از کیفیت اجرای کمتر از متوسط (۳۶/۳ درصد) برخوردار بوده و در میان شاخص‌های کیفیت اجرا، تناسب نوع و مبلغ ضمانت بانکی با توانایی بهره‌بردار و تناسب نرخ سود بازپرداخت با نرخ بازده انتظاری، به ترتیب، از کمترین کیفیت اجرا برخوردار بوده و موجبات نارضایتی بهره‌برداران را فراهم ساخته است. از طرف دیگر، تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور از نتایج عملیاتی در حد متوسط (۴۸/۸ درصد) برخوردار بوده و در میان شاخص‌های نتایج عملیاتی، شاخص‌های موفقیت اعطای تسهیلات طرح و میزان انطباق مشخصات طرح با نقشه‌های اجرایی، به ترتیب، از کمترین نتایج عملیاتی برخوردار بوده است.

جدول ۷- بررسی ابعاد اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور

ردیف	شاخص‌های منطق برنامه اعطای تسهیلات	امتیاز	رتبه	
۱	ضرورت اعطای تسهیلات برای انجام طرح	۰/۷۲۰	۲	
۲	وجود زیرساخت‌ها و امکانات لازم برای اثربخشی طرح	۰/۶۸۵	۳	
۳	میزان موفقیت طرح در بلندمدت	۰/۶۶۲	۴	
۴	میزان انطباق تسهیلات طرح با اسناد بالادستی توسعه بخش میانگین	۰/۷۳۹ ۰/۷۰۱	۱	
شاخص‌های کیفیت اجرای اعطای تسهیلات				
۱	تناسب مبلغ تسهیلات با مبلغ مورد نیاز	۰/۵۰۴	۱	
۲	تناسب نرخ سود بازپرداخت تسهیلات با نرخ بازده مورد انتظار	۰/۲۷۳	۸	
۳	تناسب مبلغ اقساط با توانایی بهره بردار	۰/۳۲۱	۷	
۴	تناسب مدت زمان بازپرداخت با توانایی بهره بردار	۰/۳۵۶	۴	
۵	تناسب نوع و مبلغ ضمانت‌های بانکی با توانایی بهره بردار	۰/۲۶۰	۹	
۶	تناسب فاصله زمانی درخواست تا اعطای تسهیلات	۰/۳۴۲	۶	
۷	نقش تسهیلات در بهبود بازار فروش	۰/۳۴۵	۵	
۸	تناسب دوران تنفس	۰/۳۶۳	۳	
۹	درصد تأمین مبلغ مورد نیاز از محل تسهیلات میانگین	۰/۵۰۱ ۰/۳۶۳	۲	
شاخص‌های نتایج عملیاتی اعطای تسهیلات				
۱	موفقیت اعطای تسهیلات طرح	۰/۳۶۱	۴	
۲	میزان مناسب بودن اجرای طرح	۰/۵۸۸	۱	
۳	میزان انطباق مشخصات طرح با نقشه‌های اجرایی میانگین	۰/۵۱۶ ۰/۴۸۸	۲	
شاخص‌های اثربخشی اعطای تسهیلات				
۱	افزایش تولید گوشت مرغ	اثر بالقوه (کارشناس)	اثر بالفعل (بهره‌بردار)	اثربخشی
۲	بهبود عملکرد تولید گوشت مرغ	۰/۳۴۲	۰/۲۱۲	۰/۶۲۰
۳	کاهش هزینه‌های تولید گوشت مرغ	۰/۲۷۳	۰/۱۵۸	۰/۵۷۷
۴	افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت مرغ	۰/۲۵۴	۰/۱۲۱	۰/۴۷۷
۵	افزایش تولید تخم مرغ	۰/۱۸۵	۰/۰۶۰	۰/۳۲۶
۶	بهبود عملکرد تولید تخم مرغ	۰/۳۲۵	۰/۱۸۸	۰/۵۷۹
۷	کاهش هزینه‌های تولید تخم مرغ	۰/۲۶۰	۰/۱۳۸	۰/۵۳۱
۸	بهبود کیفیت تخم مرغ	۰/۲۴۱	۰/۱۰۳	۰/۴۲۷
۹	افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید تخم مرغ	۰/۱۷۶	۰/۰۴۶	۰/۲۶۳
۱۰	اشتغال پایدار میانگین	۰/۱۶۶	۰/۰۴۴	۰/۲۶۸
		۰/۴۰۰	۰/۲۶۶	۰/۶۶۴
		۰/۲۶۲	۰/۱۳۴	۰/۴۷۳

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بی‌تردید، وضعیت نتایج عملیاتی اعطای تسهیلات به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور از کیفیت پایین اجرای تسهیلات اعطایی تأثیر پذیرفته است. در نهایت، اثربخشی تسهیلات اعطایی بدین طرح معادل ۴۷/۳ درصد بوده و در میان شاخص‌های اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح یادشده، به ترتیب، بهبود کیفیت تخم مرغ (۲/۳ درصد)، افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید تخم مرغ (۲۶/۸ درصد) و افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت مرغ (۳۲/۶ درصد) کمترین اثربخشی را دارند. شکل ۳ نیز خروجی نرم‌افزار لیزرل برای اندازه‌گیری اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور را نشان می‌دهد.

شکل ۳- معادلات ساختاری ابعاد اثر بخشی تسهیلات اعطایی طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور

ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی به.....

همچنین، یافته‌ها نشان داد که مقدار (کای دو / درجه آزادی) برآورد مدل کمتر از ۳، شاخص خوبی تناسب یا برازش (GFI) و تعدیل شده آن (AGFI) بیش از نود درصد و شاخص RMSE نیز کمتر از ۰/۰۵ است. بنابراین، با توجه به مقادیر شاخص تناسب به دست آمده، مشخص شد که تمامی اعداد و پارامترهای مدل معنی دار هستند. بر اساس معادلات ساختاری برآورد شده، ارتباط میان ابعاد اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور در جدول ۸ خلاصه شده است.

جدول ۸- ضرایب معادلات ساختاری اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور

اثر	مسیر	ضریب	نتیجه
مستقیم	از منطق برنامه به کیفیت اجرا	۰/۶۷۴	تأثیر مستقیم قوی
	از منطق برنامه به نتایج عملیاتی	۰/۶۹۲	تأثیر مستقیم قوی
	از منطق برنامه به اثربخشی	۰/۷۰۰	تأثیر مستقیم قوی
	از کیفیت اجرا به نتایج عملیاتی	۰/۶۹۶	تأثیر مستقیم قوی
	از نتایج عملیاتی به اثربخشی	۰/۷۱۶	تأثیر مستقیم قوی
غیر مستقیم	از منطق برنامه به نتایج عملیاتی با تعدیل گری کیفیت اجرا	۰/۶۹۴	تأثیر غیر مستقیم قوی
	از کیفیت اجرا به اثربخشی با تعدیل گری نتایج عملیاتی	۰/۷۰۸	تأثیر غیر مستقیم قوی
	از منطق برنامه به اثربخشی با تعدیل گری نتایج عملیاتی	۰/۷۰۲	تأثیر غیر مستقیم قوی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

یافته‌های جدول ۸ نشان می‌دهد که با بهبود کیفیت اجرای تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور، شدت تأثیر منطق برنامه بر نتایج عملیاتی تسهیلات اعطایی بدین طرح از ۰/۶۹۲ به ۰/۶۹۴ واحد افزایش می‌یابد؛ همچنین، با بهبود نتایج عملیاتی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور، شدت تأثیر کیفیت اجرا بر اثربخشی تسهیلات اعطایی افزایش می‌یابد. علاوه بر این، با بهبود نتایج عملیاتی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور، شدت تأثیر منطق برنامه بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح یاد شده از

۰/۷۰۰ به ۰/۷۰۲ واحد افزایش می‌یابد. در نهایت، از میان ابعاد مستقیم و غیرمستقیم پیش گفته، نتایج عملیاتی (۰/۷۱۶) و کیفیت اجرا با نقش تعدیل‌گری نتایج عملیاتی (۰/۷۰۸) از بیشترین تأثیر بر اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور برخوردارند.

جمع‌بندی و پیشنهادها

در مطالعه حاضر، به ارزیابی اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح‌های افزایش تولید دام و طیور در استان خراسان رضوی پرداخته شد. بر این اساس، خلاصه نتایج به‌دست آمده به شرح زیر است:

- منطق تسهیلات اعطایی به طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات «دام» و «طیور» دارای سطح بالا بوده و به ترتیب، ۷۲/۲ و ۷۰/۱ درصد است. همچنین، در میان شاخص‌های منطق برنامه اعطای تسهیلات به طرح‌های یادشده، شاخص میزان انطباق تسهیلات طرح با اسناد بالادستی توسعه بخش در هر دو طرح از بیشترین امتیاز برخوردار است.
- کیفیت اجرای تسهیلات اعطایی به طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات «دام» و «طیور» دارای سطح پایین بوده و به ترتیب، ۳۷/۰ و ۳۶/۳ درصد است. همچنین، در میان شاخص‌های کیفیت اجرای طرح اعطای تسهیلات در هر دو طرح شاخص‌های تناسب نوع و مبلغ ضمانت‌های بانکی با توانایی بهره‌بردار، تناسب نرخ سود بازپرداخت تسهیلات با نرخ بازده مورد انتظار و تناسب مبلغ اقساط با توانایی بهره‌بردار، به ترتیب، از کمترین امتیاز در کیفیت اجرا برخوردار بوده و موجب نارضایتی بهره‌برداران شده است.
- نتایج عملیاتی تسهیلات اعطایی به طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات «دام» و «طیور» گویای آن است که نتایج عملیاتی اجرای طرح در هر دو حوزه تقریباً در سطح متوسط تحقق یافته و به ترتیب، ۵۴/۳ و ۴۸/۸ درصد است. همچنین، در میان شاخص‌های نتایج عملیاتی طرح‌های یادشده، شاخص‌های میزان موفقیت اعطای تسهیلات طرح و میزان انطباق مشخصات طرح با نقشه‌های اجرایی، به ترتیب، از کمترین امتیاز در تسهیلات

اعطایی بدین طرح‌ها برخوردار بوده است. بی‌تردید، وضعیت نتایج عملیاتی اعطای تسهیلات بدین طرح‌ها از کیفیت پایین اجرای طرح تسهیلات اعطایی مورد نظر تأثیر پذیرفته است.

- اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح‌های بهبود و افزایش تولیدات «دام» و «طیور» تقریباً دارای سطح متوسط بوده و به ترتیب، ۴۸/۹ و ۴۷/۳ درصد است.
- در میان شاخص‌های اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات دامی، به ترتیب، شاخص‌های بهبود کیفیت شیر، افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید شیر و افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت قرمز از کمترین اثربخشی برخوردارند.
- در میان شاخص‌های اثربخشی تسهیلات اعطایی به طرح بهبود و افزایش تولیدات طیور، به ترتیب، شاخص‌های بهبود کیفیت تخم مرغ، افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید تخم مرغ و افزایش ضریب تبدیل و ارزش افزوده تولید گوشت مرغ از کمترین اثربخشی برخوردارند.
- به‌طور کلی، تسهیلات اعطایی به بهره‌برداران مورد بررسی در بخش کشاورزی استان خراسان رضوی در سال‌های مورد بررسی به دلیل عوامل مختلف همچون شرایط نامناسب اقتصادی حاکم بر دوره مورد بررسی، تغییر در قوانین و مقررات، سرمازدگی، خشکسالی و سرانجام، عدم همراهی و مساعدت نظام بانکی، از اثربخشی مناسب برخوردار نبوده است. با توجه به نتایج به‌دست آمده، می‌توان به مسئولان و برنامه‌ریزان سازمان جهاد کشاورزی استان خراسان رضوی پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه کرد:
- با توجه به محدودیت منابع مالی، تخصیص بهینه منابع به طرح‌ها و انطباق احداث و توسعه طرح‌ها با اسناد بالادستی بخش و بررسی دقیق‌تر وجود زیرساخت‌ها و امکانات لازم برای اجرای آنها؛

- افزایش مدت زمان بازپرداخت تسهیلات و کاهش مبلغ اقساط آن و همچنین، با توجه به بازدهی پایین تر بخش کشاورزی نسبت به سایر بخش های اقتصادی، بازتعریف نرخ سود بازپرداخت تسهیلات اعطایی بر اساس بازده مورد انتظار این بخش و طرح های ذیل آن؛ افزون بر این، پیش بینی تمهیدات لازم برای کاهش ضمانت های سنگین بانکی و گسترش دایره شمول آنها از تأکید صرف بر اسناد ملکی شهری به سایر دارایی ها، املاک و سرمایه های غیر شهری بهره برداران؛
  - بررسی دقیق تر میزان انطباق مشخصات طرح ها با نقشه های اجرایی مصوب آنها در مراحل زمانی مختلف به منظور تخصیص بهینه منابع مالی محدود؛
  - تخصیص بهینه منابع مالی محدود، به ترتیب اولویت، به طرح ها و بهره برداران برخوردار از ارزش افزوده، بهره وری و عملکرد بالاتر؛
  - ایجاد پایگاه اطلاعاتی دقیق از بهره برداران به منظور افزایش میزان تطابق زمان سررسید تسهیلات با فصل فروش محصول در راستای افزایش اثربخشی تسهیلات اعطایی؛ و
  - تمدید شرایط تسهیل برای بهره بردارانی که با خسارت مواجه شده اند و به ویژه، با اتخاذ سیاست های مناسب، تشویق بهره برداران بخش کشاورزی و شرکت های بیمه به بیمه محصولات کشاورزی در راستای افزایش اثربخشی تسهیلات اعطایی.
- در نهایت، شواهد حاکی از آن است که بخشی از کشاورزان دریافت کننده تسهیلات کشاورزی آن را در زمینه های غیر کشاورزی از قبیل تأمین نیازهای مصرفی و معیشتی، مرمت و احداث ساختمان، پرداخت دیون و بدهی های قبلی، مسافرت، فعالیت های اقتصادی غیر کشاورزی و... به مصرف می رسانند. با توجه به نقش مهم تسهیلات بانکی کشاورزی تخصیص یافته به بهره برداران در شکوفایی بخش کشاورزی، در تکمیل مطالعه حاضر، بررسی و آسیب شناسی مؤلفه های مؤثر بر انحراف تسهیلات مورد نظر، در قالب پژوهشی دقیق، میدانی و همه جانبه، راهگشا خواهد بود.

منابع

1. Ahmad, N. (2011). Impact of institutional credit on agricultural output: a case study of Pakistan. *Theoretical and Applied Economics*, 10(563): 5-16.
2. CBI (2020). Annual review. Tehran: Central Bank of Iran (CBI). Available at <http://www.cbi.ir>. (Persian)
3. Darvishi, A. (1994). Ability and capability of sustainable agricultural development in Iran. *Journal of Agricultural Economics and Development*, 11(40): 30-53. (Persian)
4. Das, A.M.S. and Joice, J. (2009). Impact of agricultural credit on agriculture production: an empirical analysis in India. *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 30(2): 112-145.
5. Farmanara, V., Komijani, A., Farzinvas, A. and Ghaffari, F. (2119). The role of capital market in financing and economic growth (a case study of Iran and a selection of developing countries). *Financial Economics*, 13(47): 19-38. (Persian)
6. Fatthi Aghababa, M., Azizi, K. and Mahmoudzadeh, M. (2020). The impact of bank facilities in different areas of economy on the growth of the added values in industry, services, agriculture, building construction and housing. *Quarterly Journal of Economic Modeling*, 14(50): 77-102. (Persian)
7. Hosseini, S.S. and Bakhshayesh, M. (2014). Evaluation of investment development funds loans in agricultural sector of Iran in terms of borrowing transaction cost. *Iranian Journal of Agricultural Economics and Development Research*, 2(5): 30-53. (Persian)
8. Karimi, F. and Zahedi Keyvan, M. (2011). Optimum Allocation of Credits to Borrowers in Agricultural Different Sections by Fuzzy Logic. *Journal of Economic Research and Policies*, 18(56): 53-72. (Persian)
9. KOAJ (2019). Agricultural portrayal of Razavi Khorasan province. Mashhad: Agriculture-Jahad Organization (Khorasan Organization of Agricultural Jihad (KOAJ). Available at <https://koaj.ir>. (Persian)

10. Loo, R. (2002). The Delphi method: a powerful tool for strategically management. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 25(4): 762-769.
11. Maureen, W., Nzomoi, J. and Rutto, N. (2012). Assessing the impact of private sector credit on economic performance: evidence from sectoral panel data for Kenya. *International Journal of Economics and Finance*, 4(3): 182-190.
12. Nazari, M.R., Koupahi, M. and Shams-o-din Vandi, R. (2010). An analysis of the factors discriminating "successful" and "less competent" Holstein dairy farms in Shahriar County. *Iranian Journal of Agricultural Economics and Development Research*, 47(2): 335-345. (Persian)
13. Rezazadeh, A. and Davari, A. (2014). Structural equation modeling using PLS software. Tehran: Iranian Student Book Agency, 1st Edition. (Persian)
14. Shahnoushi, N. and Shabanzadeh, M. (2012). The effect of credits of early return firms on total factor productivity in agricultural sector, case study: Babol County. *Iranian Journal of Agricultural Economics and Development Research*, 43(3): 511-521. (Persian)
15. Zamanian, G.R. and Ohadi, N. (2016). Identification of factors affecting the agricultural credits allocation (cease study: pistachio growers in Sirjan). *Iranian Journal of Agricultural Economics and Development Research*, 47(2): 303-311. (Persian)